

ДОКУМЕНТАЛЬНІ РОЗПОВІДІ

І. М. Шкляєв (Одеса)

Мишко Япончик

На основі архівних матеріалів і свідчень мемуаристів автор висвітлює деякі маловідомі сторінки життєвого шляху колишнього електрика М. Віницького, який згодом став одеським злодієм Мишко Япончиком.

В уяві радянських людей створився певний стереотип легендарного одеського грабіжника Мишка Япончика. Людина, яка у 1918—1919 рр. очолила величезний мафіозний синдикат на півдні Росії, уявляється багатьом такою, як її показали у романі «Інтервенція» Л. Славін та одеських оповіданнях (під вигаданим ім'ям Бені Крика) І Бабель. Це саме той випадок, коли сприйняття дійсності митцем стало своєрідним стереотипом одеського злодія часів громадянської війни. Водночас, на жаль, ця неординарна особа, яка в результаті запеклої боротьби між різними бандитськими угрупованнями очолила одеський підпільний злочинний світ, залишалася немовби в тіні.

Автор цих рядків виявив у Центральному державному архіві Радянської Армії маловідомі раніше документи, свідчення очевидців, які дають можливість певною мірою відтворити справжні епізоди життєвого шляху колишнього електрика Михайла Віницького, що згодом став відомим під прізвиськом Мишко Япончик. Вони відносяться переважно до літа — осені 1919 р.

Найстаріший одеський чекіст, учасник більшовицького підпілля 1918—1919 рр. (у березні — листопаді 1918 р. Одеса була окупована австро-німецькими військами, а з листопада 1918 до квітня 1919 р. — військами Антанти) М. Л. Мер розповідав нам, що Япончика знав з 1918 р. Їх знайомство мало цікаву передісторію. Одного разу ввечері поблизу сінематографа (прообразу сучасного кінотеатру) «Ілюзіон» члени банди Васьки Косого обікрали підпільника Одеського обласного комітету КП(б)У, причому відібрали у нього й особисту зброю — парабелум*. Через кілька днів у «молочарні» якогось Марка Косого відбулася зустріч члена обласного комітету КП(б)У Бориса Северного (псевдонім Б. С. Юзефовича.— *І. Ш.*) з людиною в офіцерській формі. Це була явка більшовиків, на якій уперше молодий підпільник Нік (псевдонім М. Л. Мера.— *І. Ш.*) побачив керівника одеського злочинного світу. Адже на зустріч з більшовиками прийшов сам Мишко Япончик. Очевидно, переговори, які пройшли там, були успішними, оскільки через тиждень у цю ж «молочарню» завітав кур'єр — «червона шапка» і передав Косого велику коробку, в якій були речі, вкрадені В. Косим.

Ці дані підтверджуються свідченнями Ф. Анулова, опублікованими в журналі «Літопис революції» у 1923—1924 рр., тобто тоді, коли ще було багато живих учасників боротьби з інтервентами і білогвардійцями. Вважаємо, що секретар Одеського оперативного штабу ВРК Ф. Френкель (справжнє прізвище Ф. Анулова.— *І. Ш.*) мав точні відомості

* При підпільному Одеському обласному комітеті КП(б)У було створено спеціальний розвідувальний орган. Докладніше про це див.: Мельниченко В. Е. Расстреляна в Одессе. — К., 1988.—С. 212: Шкляев И. Н. Подпольная контрразведка Одесского областного комитета КП(б)У во время австро-германской оккупации и англо-французской интервенции // Тезисы первой областной историко-краеведческой конференции, посвященной 200-летию г. Одессы.—Одесса, 1989.—С. 53.

мости про те, де і для кого діставали стрілецьку зброю. Він писав: «Великі послуги штабу ВРК у доставці зброї надавав Мишко Японець, який за порівняно невелику плату продавав штабу головним чином лимонки і револьвери»¹.

12 грудня 1918 р. у міському цирку проходив масовий мітинг, організований соціалістичними партіями. На ньому більшовик І. Клименко закликав робітників громити поліцейські установи. Пролетарі охоче відгукнулися на цей заклик і рушили до бульварного поліцейського участку, де звільнили політичних в'язнів. Інша група попрямувала до в'язниці. До них приєдналися приблизно 400 чол., добре озброєних, очолюваних «легендарним і невловимим бандитом Мишком Японцем». Далі події розвивалися швидко. Ворота в'язниці були висаджені за допомогою гранати, і натовп кинувся у двір. Робітники звільнили політв'язнів, а бандити Япончика — карних злочинців. «Раптом якимось чином стало відомо, що начальник в'язниці заперся у дворі у в'язничному сараї. Натовп рушив до сараю, обклав його соломною, облив деякі місця гасом і підпалив. Начальник в'язниці був спалений живцем». У ході цієї акції було звільнено члена обласного комітету КП(б)У Н. В. Голубенка, члена міському Н. Л. Соболя та багатьох інших. Для заміни тюремного одягу в'язнів на цивільний було зупинено трамвай, усіх пасажирів змусили роздягнутися і одягти тюремні «наряди»². Це лише один приклад спільних дій більшовиків і «хлопців» М. Япончика.

У мемуарах начальника особливого відділу 3-ї Української радянської армії, яка розміщувалася в Одесі, Ф. Т. Фоміна також чимало місця приділено опису зустрічі автора з М. Япончиком. Одного разу останній разом з своїм ад'ютантом прийшов у штаб армії і розповів його працівникам про свою досить своєрідну боротьбу з буржуазією. «Розповідав він про свої одеські пригоди досить яскраво. Грабували вони лише буржуазію, яка тікала в Одесу з усіх кінців Радянської Росії. Дещо «прихоплювали» і у місцевих, одеських, буржуїв. Здійснювали напади на банки, картярські будинки, клуби, ресторани та інші заклади, де можна було поживитися.

— Запевняю вас своїм чесним словом, — сказав Мишко Япончик, — тепер не буде грабежів і нападів! А якщо хто спробує це зробити — розстрілюйте цих людей. З минулим ми вирішили покінчити. Багато моїх хлопців уже служать у Червоній Армії, деякі пішли працювати... Але я прийшов не розкаюватися. У мене є пропозиція. Я хотів, щоб мої хлопці під моїм командуванням вступили до лав Червоної Армії. Ми хочемо чесно боротися за Радянську владу. Але чи не могли б ви дати мені мандат на формування загону Червоної Армії? Люди у мене є, зброя також, грошей я не потребую. Мені потрібні тільки дозвіл і приміщення. Як тільки одержу те й інше, одразу можу розпочати формування загону»³.

Після деяких сумнівів реввійськрада 3-ї Української радянської армії та губком КП(б)У дозволили М. Віницькому створювати загін. На нашу думку, неабияку роль при цьому відіграли тісні зв'язки більшовиків з ним і, безумовно, складна обстановка в місті та губернії.

«Реввійськрада 3-ї Української Радянської Червоної Армії. 23 травня 1919 р. Товаришу Мишку Японцю. Наказую вам ім'ям командуючого одну легку гармату з усіма снарядами передати негайно в розпорядження командира партизанського загону товариша Дмитрієва. Нач. штабу І. А. П'юнтковський»⁴. Цей документ, що публікується вперше, дає можливість датувати час формування загону серединою травня 1919 р.

¹ Анулов Ф. Союзный десант на Украине // Летопись революции.— 1924.— № 1.— С. 39.

² Летопись революции.— 1923.— № 5.— С. 192—193.

³ Фомин Ф. Г. Записки старого чекиста.— М., 1964.— С. 60, 87.

⁴ ЦДАРА, ф. 178, оп. 1, спр. 6, арк. 29.

М. Л. Мер згадував, що якось став свідком урочистого маршу загону М. Японця вулицями міста. Попереду скакав командир на вороному жеребці з ад'ютантами, які супроводжували його, за ними — два єврейські оркестри з Молдаванки, далі рухалися піхотинці з гвинтівками і маузерами в білих штанях навипуск і тільняшках, щоправда головні убори були найрізноманітніші — від циліндра і канотье до фетрових капелюхів і кашкетів. Завершували марш кілька гармат.

Губком партії і політвідділ 3-ї армії вживали заходів для проведення ідейно-політичної роботи серед бійців нової частини. Комісаром загону було призначено популярного в Одесі революціонера, анархіста О. Фельдмана, який раніше працював відповідальним секретарем міськвиконкому⁵. Політбійцями були направлені кілька десятків студентів Новоросійського університету, створено спеціальну бібліотеку, де була агітаційна література⁶.

На початку липня 1919 р. загін М. Японця було перейменовано на 54-й Український полк. Він почав готуватися до передислокації на фронт, оскільки становище молодої Країни Рад різко ускладнилося. Поблизу Вінниці активізували бойові дії петлюрівці, зі сходу наступали денікінці, а наприкінці місяця в Одеському повіті спалахнув заколот німців — колоністів.

За таких обставин колишні карні злочинці стали самовільно залишати полк. 15 липня 1919 р. на спеціальному засіданні президії губернського комітету КП(б)У було заслухано інформацію «Про полк Мишка Японця». В постанові, зокрема, зазначалося: «Нікого з полку не відпускати, добавити туди комуністів, усіх тих, хто пішов, вважати дезертирами»⁷. 19 липня О. Фельдман з цього приводу писав: «Вважаю себе зобов'язаним звернути вашу увагу на помічені мною неподобства в зв'язку з моїм перебуванням у 54-му полку. Перше те, що в армію добровільно записується багато людей нездатних і які не бажають у ній служити, що особливо відчуватиметься при уході на фронт. Крім того, необхідно звернути серйозну увагу на військовий госпіталь, де, за свідченням командира 54-го полку Віницького, беруть хабарі у осіб, яких посилають туди на перевірку, за що їх звільняють з Червоної Армії»⁸. Безумовно, перед радянським командуванням постала проблема, як ефективніше використати цю ненадійну частину.

Тим часом війська Денікіна захопили Харків, Полтаву, Катеринослав і намагалися відрізати дивізії Червоної Армії, розміщені на півдні, від основних сил 12-ї армії, знищити їх і оволодіти портами та промисловими центрами Півдня. 56-та дивізія під командуванням І. Ф. Федька ціною великих втрат утримувала рубіж: Долинська — річка Інгулець — Херсон, 45-та дивізія Й. Е. Якіра — Вапнярка — Дністер. У районі Одеси формувалася 47-ма дивізія під командуванням Н. Д. Логофета. Частини Червоної Армії були знекровлені в тяжких боях. До того ж їх явно не вистачало для оборони такого великого регіону.

В цій складній обстановці було прийнято рішення про входження 54-го полку до складу 45-ї дивізії Й. Е. Якіра. Перед від'їздом на фронт новоявлені червоноармійці влаштували в голодній Одесі гучну прощальну вечерю. «Одержавши розпорядження вантажитися і виїжджати на фронт проти Петлюри,— згадував Ф. Т. Фомін,— Мишко Япончик не дуже поспішав виконувати наказ. А коли, нарешті, його загін прибув на станцію і оголосили посадку, то з усіх боків пролунали крики, що в Одесі залишається ще контрреволюція і, якщо вони виїдуть з

⁵ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 13, арк. 5.

⁶ Гринштейн А. Из истории 45-й дивизии // *Летопись революции.*— 1927.— № 1.— С. 89—90.

⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 57, арк. 8.

⁸ ЦДАРА, ф. 25885, оп. 1, спр. 50, арк. 46.

Одеси, то контрреволюціонери захоплять місто в свої руки. Три рази збирався загін вантажитися в ешелон, і три рази люди розбігалися. Нарешті, Япончику все ж удалося завантажити в ешелон близько тисячі чоловік і доставити їх у район Вапнярки... Всіх непокоїла поведінка Мишка Япончика та його загону. Вирішено було доручити органам ВЧК встановити за загоном особливий нагляд»⁹.

Очевидно, сумніви в надійності нової частини виникали і в Й. Е. Якіра, який спочатку відмовлявся від такого поповнення, а згодом наказав роззброїти його. Однак М. Япончик і О. Фельдман запевняли радянське командування, що їх частина цілком боєздатна.

Далі починається загадкова сторінка цієї історії. До фронту добралися близько 700 чол., які успішно провели першу бойову операцію, змусивши відступити петлюрівців. Однак вночі, за словами військкома дивізії А. Я. Грінштейна, «на полк напав панічний страх і він побіг». Командир 1-го Придністровського стрілецького полку А. А. Гончаров пропонує іншу версію, твердячи, що полк «зайняв відведену ділянку, розтягшись по полю і не бажаючи окопуватись. А вночі, роздобувши два ешелони, бандити втекли в Одесу через Знам'янку»¹⁰. Навряд чи можна погодитися з таким твердженням. На нашу думку, мала місце вміло здійснена провокація, в результаті якої особовий склад полку вирішив повернутися в Одесу. На жаль, документальних свідчень, що пролили б світло на справжню причину втечі, виявити не вдалося.

Для 45-ї дивізії цей інцидент мав катастрофічні наслідки, оскільки петлюрівцям удалося прорвати фронт у районі Вапнярка — Вінниця. Тому за законами воєнного часу полк розформовувався, а весь його особовий склад мав бути розстріляний. У Вознесенську паровоз з класним вагоном, в якому їхав М. Япончик з своїм штабом, було зупинено. Невдовзі начальник вознесенської бойової дільниці повітвійськком Н. І. Урсулов особисто розстріляв М. Віницького. Так закінчився життєвий шлях цієї неординарної людини, яка стала жертвою «революційного експерименту», спрямованого на перевиховання карних елементів у дусі того часу.

Одержано 27.03.90

На основани архивних матеріалів і свідельств мемуаристів автор освещает некоторые малоизвестные страницы жизненного пути бывшего электрика М. Виницкого, который впоследствии стал одесским вором Мишкой Япончиком.

⁹ Ф о м и н Ф. Г. Указ. соч.— С. 86—87.

¹⁰ Г о н ч а р о в А. А. Шел отряд по берегу...— Одесса, 1963.— С. 127.

В. М. Волковинський (Київ), Ю. А. Левенець (Київ)

П. А. Столипін: з життя та державної діяльності

Досліджується перший період державної діяльності П. А. Століпінна на посаді міністра внутрішніх справ, голови Ради Міністрів, розкривається зміст політичного життя урядової верхівки самодержавної Росії у 1906 р.

Під впливом історичної літератури в нашому суспільстві склалася думка про те, що, мовляв, лише видатні революціонери були цільними особами, багатими постатями. Зупиняючись на подібній позиції, ми